

स्थानीय तहमा बालसंरक्षण

(अवधारणा, नीतिगत व्यवस्था र न्यूनतम कार्यक्रमका स्वरूप)

नेपाल सरकार

महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय

केन्द्रीय बालकल्याण समिति

हरिहरभवन, पुल्चोक, ललितपुर

फोन नं.: ५०१००४५, ५०१००४६, ५५३९२११

Email: contact@ccwb.gov.np, Website: ccwb.gov.np

नेपाल सरकार
महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय

केन्द्रीय बालकल्याण समिति

स्थानीय तहमा बालसंरक्षण

(अवधारणा, नीतिगत व्यवस्था र न्यूनतम कार्यक्रमका स्वरूप)

बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ अन्तर्गत गठित केन्द्रीय बालकल्याण समिति बालबालिकाको अधिकारको संरक्षण, सम्मान र प्रबर्धनका लागि विशिष्ट निकायका रूपमा कार्यरत रहेको छ । स्थानीय तहका नवनिर्वाचित पदाधिकारीहरूलाई हार्दिक बधाई ज्ञापन गर्दै प्रत्येक गाउँ/नगर/उपमहानगर/महानगरपालिकालाई बालमैत्री बनाउने अभियानमा यहाँको सक्रियता रहने विश्वासका साथ सहकार्यका लागि केन्द्रीय बालकल्याण समिति हार्दिक अनुरोध गर्दछ ।

यस संक्षिप्त पत्रमा स्थानीय तह र बालसंरक्षणसँग सम्बन्धित केही प्रमुख विषयहरूलाई सबैको साझा बुझाइको निमित्त प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. बालसंरक्षण भनेको के हो ?

बालबालिकाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका हानि वा जोखिमहरूबाट उनीहरूलाई संरक्षण गर्नु बालसंरक्षण हो । अर्को शब्दमा, बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक, नैतिक तथा बौद्धिक विकासमा गम्भीर नकारात्मक असर पर्ने खालका कुनै पनि कार्य वा व्यवहारबाट उनीहरूलाई जोगाउनु नै बालसंरक्षण हो । बालबालिकाविरुद्ध हुने भेदभाव, दुर्व्यवहार, हिंसा (शारीरिक, मानसिक), शोषण (शारीरिक, यौन, श्रम) बेवास्ता र उपेक्षा वा हेलचेक्रयाई, अपहरण तथा अन्य हानिकारक अभ्यासहरूले बालबालिकामा तत्कालिन र दीर्घकालिन हानी पुग्दछ । नेपालले सन् १९९० मा अनुमोदन गरेको संयुक्त राष्ट्रसंघको बालअधिकार महासन्धि, १९८९ मा उल्लेख भएका बालअधिकारका चार क्षेत्रहरूमा बाल बचाउ, बालबालिकाको संरक्षण, बालविकास र बालसहभागिता पर्दछन् ।

बालसंरक्षण सम्बन्धी कार्यहरू अन्तर्गत निम्न कार्यहरू पर्दछन्:

- (१) बालसंरक्षणसँग सम्बन्धित समस्याका कारक तत्वलाई सम्बोधन गरिने **रोकथाममूलक** कार्यहरू
- (२) जोखिममा रहेका बालबालिका तथा परिवार पहिचान गरी **जोखिम न्यूनीकरण** तथा तुरुन्त समस्या सम्बोधनका लागि सहयोग, हस्तक्षेप

(३) कुनै बालबालिकामाथि बालसंरक्षण सम्बन्धी कुनै समस्या उत्पन्न भएमा बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई ध्यान दिँदै सम्बन्धित बालबालिका तथा परिवारलाई विभिन्न सहयोग तथा घटनाको उचित व्यवस्थापन जस्ता समग्र कार्यहरू पर्दछन् ।

अतः बालबालिकाको संरक्षणका लागि उनीहरूलाई हानि पुऱ्याउने सम्भावित जोखिम के के हुन् ? ती जोखिम कसरी आइपर्छन् ? विभिन्न उमेर समूह, लिङ्ग तथा विभिन्न सामाजिक स्तर वा परिस्थितिमा रहेका बालबालिकालाई कस्तो असर पर्छ ? त्यस्ता जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न र बालबालिकाविरुद्ध हुन सक्ने नराम्रा कार्यलाई रोक्नका निमित्त सबै निकाय सम्वेदनशील हुनुको साथै बालसंरक्षण सम्बन्धी कार्यलाई प्राथमिकतामा राख्नु आवश्यक हुन्छ ।

२. नेपालको संविधानमा बालसंरक्षण सम्बन्धी के कस्ता मौलिक हकहरू उल्लेख भएका छन्?

नेपालको संविधानको धारा ३९ मा बालसंरक्षण तथा बालबालिकाका अन्य अधिकारसँग सम्बन्धित निम्न अधिकारहरू उल्लेख भएका छन्:

- (१) प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान सहित नामाकरण र जन्मदर्ताको हक हुनेछ ।
- (२) प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालन पोषण, उचित स्याहार, खेलकुद, मनोरञ्जन तथा सर्वाङ्गीण व्यक्तित्व विकासको हक हुनेछ ।
- (३) प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास तथा बाल सहभागिताको हक हुनेछ ।
- (४) कुनै पनि बालबालिकालाई कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउन पाइने छैन ।
- (५) कुनै पनि बालबालिकालाई बालविवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न पाइने छैन ।
- (६) कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी वा सशस्त्र समूहमा भर्ना वा प्रयोग गर्न वा सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनका नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न पाइने छैन ।
- (७) कुनै पनि बालबालिकालाई घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन पाइने छैन ।

(८) प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अनुकूल न्यायको हक हुनेछ ।

(९) असहाय, अनाथ, अपाङ्गता भएका, द्वन्द्वपीडित, विस्थापित एवं जोखिममा रहेका बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हक हुनेछ ।

३. कस्ता बालबालिकालाई विशेष संरक्षणको आवश्यकता पर्दछ ?

सामान्यतया: सबै बालबालिकालाई संरक्षण पाउने अधिकार छ । तर निम्न उल्लेखित अवस्थाका बालबालिका भने तुलनात्मक रूपमा बढी जोखिममा रहने हुँदा विशेष संरक्षण तथा सहयोगको आवश्यकता पर्ने हुँदा विशेष ध्यान एवम् सहयोग दिनु पर्दछ:

(क) आमाबाबु, अभिभावकविहीन (अनाथ) बालबालिका,

(ख) अस्पताल वा अन्य कुनै सार्वजनिक स्थानमा अलपत्र अवस्थामा छाडिएका वा फेला परेका तथा बाबुआमाबाट अलगिएका वा बाबुआमा पत्ता नलागी बेवारिस भएका बालबालिका,

(ग) बाबुआमालाई गम्भीर शारीरिक वा मानसिक अपाङ्गता वा अशक्तता भएको कारण उचित हेरचाह नपाएका बालबालिका,

(घ) कानुनी विवादमा परेका बालबालिकामध्ये वैकल्पिक हेरचाहको लागि सिफारिस भएका बालबालिका,

(ङ) थुनामा रहेका वा बन्दी बाबु वा आमासँग आश्रित भई कारागारमा रहेका बालबालिका,

(च) जबरजस्ती करणीबाट जन्मिएको सन्तानलाई आफूले पालनपोषण गर्न नसक्ने भनी निवेदन परेका बालबालिका,

(छ) बाबु, आमा वा अभिभावकबाट दुर्व्यवहार, हिंसा वा बेवास्ता भएको कारणले बालबालिकाको उच्चतम हितको लागि परिवारबाट अलग गरिएका बालबालिका,

(ज) जबरजस्ती वा बाँधुवा प्रकृतिका वा जोखिमपूर्ण वा निकृष्ट प्रकृतिको वा प्रचलित कानून विपरीत श्रममा संलग्न वा धुम्रपान, मद्यपान एवं अन्य लागूऔषधको कुलतमा फसेका, एच.आई.भी. सङ्क्रमित बालबालिका,

(झ) गम्भीर शारीरिक वा मानसिक स्वास्थ्य समस्याका कारण जीवन जोखिममा रही बाबुआमा वा परिवारबाट उपचारको व्यवस्था हुन नसकेको वा सामान्य जीवन यापन गर्न कठिनाई भएका बालबालिका,

(ञ) बालबालिकाविरुद्धको हिंसा वा बालयौन दुर्व्यवहारबाट पीडित भएका वा त्यस्तो जोखिममा रहेका बालबालिका,

(ट) सशस्त्र द्वन्द्व वा विपदका कारणले बाबुआमा दुबै वा आमाबाबुमध्ये एक गुमाएका वा आफू नै शारीरिक वा मानसिक रूपमा घाइते भएका वा अपाङ्गता भएका बालबालिका

(ठ) परित्यक्त तथा सडकमा आश्रित बालबालिका

(ड) कानुन बमोजिम तोकिएका अन्य बालबालिका

४. कार्य विस्तृतीकरण प्रतिवेदन तथा स्थानीय तहको सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी आदेश, २०७४ मा स्थानीय तहको बालसंरक्षणको सम्बन्धमा के कस्ता जिम्मेवारीहरू तोकिएका छन् ?

नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) बाट स्वीकृत कार्य / विस्तृतीकरण प्रतिवेदन	स्थानीय तहको सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी आदेश, २०७४
<ul style="list-style-type: none"> ● बालबालिकाको हकहित संरक्षण सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन ● स्थानीयस्तरमा बालबालिकाको हकहित संरक्षण 	<p>अपाङ्गता भएका व्यक्ति, असहाय, बेवारिस, असक्त तथा सडक बालबालिका सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड निर्माण योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन</p> <p>-अनुसूची/३, उपदफा (२)(१६)(१)</p>
<ul style="list-style-type: none"> ● स्थानीयस्तरमा बालमैत्री शासकीय प्रबन्ध, बाल क्लब, स्थानीय बालसंरक्षण समिति र बाल सञ्जाल ● बालबालिकाको हकहित संरक्षण सम्बन्धी संघ, प्रदेश, निकाय र संघसंस्थासँग सम्पर्क, समन्वय र सहकार्य 	<p>अपाङ्गता पुर्नस्थापना केन्द्र, सडक बालबालिका पुर्नस्थापना केन्द्र, असक्त तथा असहाय संरक्षण केन्द्रको सञ्चालन र व्यवस्थापन</p> <p>-अनुसूची/३, उपदफा (२)(१६)(६)</p>
<ul style="list-style-type: none"> ● स्थानीयस्तरमा बालबालिका परिवार सहयोग ● स्थानीयस्तरमा वैकल्पिक स्याहार पद्धतिको कार्यान्वयन 	<p>वडालाई बालमैत्री बनाउने</p> <p>-अनुसूची/४, उपदफा (२)(ग)(२९)/वडा</p>
<ul style="list-style-type: none"> ● स्थानीयस्तरमा बाल न्याय ● स्थानीयस्तरमा बाल गृहरपुनर्स्थापन केन्द्र, शिशु स्याहार केन्द्र र बाल विकास केन्द्र व्यवस्थापन 	<p>वडाभित्र आर्थिक तथा समाजिक रूपमा पछि परेका महिला, बालबालिका, दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, जेष्ठ नागरिक, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत समुदायको अभिलेख राखी सामाजिक र आर्थिक उत्थान सम्बन्धी काम गर्ने</p> <p>-अनुसूची/४, उपदफा (२)(ग)(३०)/वडा</p>

<ul style="list-style-type: none"> ● स्थानीय स्तरमा सडक बालबालिका व्यवस्थापन ● स्थानीय स्तरमा बालबालिकाको हिंसा नियन्त्रण ● बालसुधार तथा पुनर्स्थापना केन्द्र स्थापना, सञ्चालन, अनुमति र नियमन ● आपत्कालिन बाल उद्धार कोष स्थापना र व्यवस्थापन <p>संविधानका मौलिक हक र राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, राज्यका नीति सम्बन्धी धारा र अन्य धारामा उल्लिखित कार्यको विस्तृतीकरण (५)</p>	<p>बालविवाह, महिला विरुद्ध हिंसा, देवकी, बोक्सा/बोक्सी, छुवाछुत, दहेज तथा दाइजो, कमैया प्रथा, हलिया प्रथा, छाउपडी, कमलरी प्रथा, बालश्रम, लैङ्गिक भेदभाव, मानव बेचबिखन, निरक्षरता जस्ता सामाजिक कुरीति र अन्धविश्वासको अन्त्य गर्ने, गराउने</p> <p>-अनुसूची/४, उपदफा (२)(ग)(३२)/वडा</p> <p>सडक बालबालिकाको उद्धार र पुर्नस्थापना गर्ने, गराउने</p> <p>-अनुसूची/४, उपदफा (२)(ग)(३६)/वडा</p>
<ul style="list-style-type: none"> ● ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र असहाय बालबालिकाका र एकल महिला सम्बन्धी कार्य <p>कार्य विभाजन नियमावली र अन्य ऐन कानुन अन्तर्गत भई रहेका कार्यहरूको विस्तृतीकरण (३)</p>	<p>गाउँपालिका र नगरपालिकाको कार्य जिम्मेवारी नेपालको संविधान, नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) बाट स्वीकृत कार्य/विस्तृतीकरण प्रतिवेदन तथा प्रचलित कानुन बमोजिम हुनेछ ।</p> <p>-अनुसूची-३, उपदफा (१)</p>

५. स्थानीय तहमा बालसंरक्षण प्रणाली सुदृढ गर्नको लागि आवश्यक न्यूनतम कार्यक्रमहरू के के हुन् ?

<p>क. बालसंरक्षणका सवालहरूको रोकथाम</p>	<p>ख. जोखिम न्यूनीकरण तथा शीघ्र हस्तक्षेप (सहयोग)</p>	<p>ग. कुनै सवाल उत्पन्न भएमा प्रतिक्रिया, सम्बोधन तथा घटनाको व्यवस्थापन</p>
<p>सचेतना</p> <ul style="list-style-type: none"> ● बालसंरक्षणका सवाल, सम्बन्धित कानुन तथा उपलब्ध सेवाहरूको बारेमा चेतना अभिवृद्धि गर्ने 	<p>अभिभावक शिक्षा</p> <p>बाल-विकास, बालबालिकाको उचित हेरचाह तथा अभिभावक र बालबालिकाबीचको सम्बन्धको बारेमा अभिभावक शिक्षा सञ्चालन गर्ने</p>	<p>सामाजिक कार्यकर्ताको व्यवस्था</p> <p>बालसंरक्षण सम्बन्धी सवाल तथा घटनाको व्यवस्थापन गरी बालबालिका तथा परिवारलाई सहयोग गर्नको लागि अधिकार प्राप्त बाल कल्याण अधिकारीको निर्देशनमा स्थानीय तहमा बालबालिकाको सर्वोत्तम हितको लागि कार्य गर्ने गरी सामाजिक कार्यकर्ता (घटना व्यवस्थापक) नियुक्त गर्ने</p>
<ul style="list-style-type: none"> ● हानिकारक अभ्यास तथा प्रथाहरू (जस्तै बालविवाह, लैङ्गिक भेदभाव, अनुशासनको नाममा सजाय) को अन्त्य गर्नको लागि आवश्यक सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने 	<p>बालबालिका तथा परिवारको पहिचान</p> <p>आमाबाबुविहीन बालबालिका लगायत अन्य विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको पहिचान गर्ने, जानकारी हासिल गर्ने र अनुगमन गर्ने</p>	

<ul style="list-style-type: none"> ● बालसंरक्षणका सवालहरू पहिचान गर्न तथा सोको सूचना दिनको लागि समुदायमा आधारित समूह तथा संयन्त्रहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने <p>आधारभूत सेवाहरू</p> <ul style="list-style-type: none"> ● बालसंरक्षणका विभिन्न सवालहरूको सम्बोधन हुने सामाजिक सुरक्षा, जन्मदर्ता, शिक्षा, स्वास्थ्य, जीविकोपार्जन, जस्ता आधारभूत सेवाहरू सबै बालबालिका तथा परिवारको लागि सुनिश्चित गर्ने 	<p>परिवार सहयोग तथा सामाजिक सुरक्षा</p> <p>बालबालिकालाई परिवारबाट अनावश्यक रूपमा अलग हुनबाट रोकथाम गर्न तथा जोखिममा रहेका बालबालिका तथा परिवारको लागि परिवार सहयोग तथा सामाजिक सुरक्षा (जस्तै अनुदान, व्यवसाय स्थापना, स्वरोजगार, लघुवित्त, गरिबी निवारण कार्यक्रम) प्रदान गर्ने र उनीहरूको सामाजिक कार्यकर्ताले अनुगमन गर्ने</p>	<p>घटनाको व्यवस्थापनका लागि सेवाहरूको विस्तार, सञ्चालन तथा अनुगमन</p> <ul style="list-style-type: none"> ● हिंसा, शोषण वा दुर्व्यवहारमा परेका वा अन्य बालसंरक्षण सम्बन्धी समस्या भएका बालबालिकालाई आवश्यक पर्ने सेवाहरू स्थापना तथा सञ्चालन गर्ने, जस्तै (तत्कालका आवश्यकता परिपूर्ति, सुरक्षित आवास, वैकल्पिक स्याहार, मनोविमर्श, उद्धार, पुनर्स्थापना, परिवार शिक्षा, कानुनी सहायता तथा उपचार, छात्रवृत्ति, आय आर्जन, अन्य प्रशासनिक सहजीकरण, आदि) ● सिफारिस प्रणाली, सेवाहरूको मापदण्ड निर्धारण गर्ने तथा अनुगमन गर्ने ● विशिष्टीकृत सेवाहरूको लागि गैरसरकारी सेवा प्रदायकहरू सूचीकृत गरी सेवा खरिद गर्ने ● बालसंरक्षणका सवाल भएका बालबालिकाको लागि कानुनले तोकेको बाल कल्याण अधिकारी तथा सामाजिक कार्यकर्ता माफत घटना व्यवस्थापन तथा सेवा उपलब्ध गराउने, ● अनधिकृत व्यक्ति, संस्था तथा निकायले बालबालिकामा दीर्घकालीन प्रभाव पर्ने विषयमा आफूसुखी निर्णय तथा सिफारिस गर्ने कार्यमा रोक लगाउने
<p>राम्रा अभ्यासहरूको प्रबर्धन</p> <ul style="list-style-type: none"> ● आमामाबु विहीन बालबालिकाको लागि परिवार, आफन्त तथा नातेदारमा आधारित स्याहार तथा धर्मपुत्रधर्मपुत्री प्रवर्द्धन गर्ने, त्यस्तो परिवारलाई सहयोग गर्ने 	<p>विभिन्न क्षेत्र तथा निकायबीच सम्प्रेषण तथा सहकार्य</p> <p>स्वास्थ्य, शिक्षा, सुरक्षा, न्याय लगायत अन्य सेवा प्रदायकहरूले समेत बालसंरक्षणका सवाल भएका वा हुन सक्ने बालबालिकाको पहिचान गरी बाल कल्याण अधिकारीलाई जानकारी गराउने व्यवस्था कायम गर्ने (उदाहरणको लागि विद्यालयमा उपस्थित हुन छाडेका बालबालिका बालश्रम, बेचबिखन वा बालविवाहमा पारिएका हुन सक्छन् ।)</p>	

६. बालसंरक्षणसँग सम्बन्धित केही प्रमुख कानूनी तथा नीतिगत दस्तावेजहरू के के हुन् ?

- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ तथा बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०५१
- बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ तथा बाल श्रम (निषेध र नियमित गर्ने) नियमावली, २०६२
- जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ तथा जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) नियमावली, २०३४
- बालन्याय कार्यविधि नियमावली, २०६३
- बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९
- बाल विवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७२
- आवासीय बालगृहको सञ्चालन तथा व्यवस्थापनसम्बन्धी मापदण्ड, २०६९
- सडक बालबालिका उद्धार, संरक्षण तथा व्यवस्थापन मार्गदर्शन, २०७२

अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरू

- बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ तथा सोसम्बन्धी इच्छाधीन आलेखहरू
- बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाहसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय मार्गदर्शन, २००९
- बालश्रमका निकृष्ट स्वरूपसम्बन्धी महासन्धि, १९९९ (संख्या १८२)

माथि उल्लेख गरिएका दस्तावेजहरूको संग्रह केन्द्रीय बालकल्याण समितिबाट प्राप्त गर्न सकिनेछ । बालसंरक्षणको सन्दर्भमा थप जानकारी तथा प्राविधिक सहयोगको लागि केन्द्रीय बालकल्याण समितिमा सोभै सम्पर्क गर्न सकिनेछ ।

केन्द्रीय बालकल्याण समिति

हरिहरभवन, पुल्चोक, ललितपुर

फोन : ०१/५०१००४५, ५०१००४६, ५५३९२९९,

फ्याक्स : ०१/५५२७५९९

ईमेल : contact@ccwb.gov.np

वेबसाइट : www.ccwb.gov.np